

Stille ideologie in positief perspectief

Hoe geloof en idealen bijdragen aan een veiliger samenleving

Ronald van Steden

Deze bijdrage bevat een kritische reflectie op het idee van 'stille ideologieën' in de samenleving. Het centrale argument is dat dergelijke ideologieën en geloofsovertuigingen niet alleen negatief, maar ook positief kunnen uitpakken. Het thema veiligheid fungeert hierbij als illustratie.

Inleiding

Of mensen nu nostalgisch terugverlangen naar de zekerheden van weleer of zich juist juichend van allerlei knellende banden hebben bevrijd, het algemene gevoel is dat 'Grote' (alomvattende) ideologieën en geloofsovertuigingen hun maatschappelijke zeggingskracht wel hebben verloren. De tijd dat je tot de gereformeerde kerk behoorde en daarom ARP stemde, je kinderen naar een School met de Bijbel stuurde en je boodschappen bij de protestants-christelijke kruidenier deed, ligt inmiddels geruime tijd achter ons. Toegegeven, het geschetste beeld is nogal zwart-wit. Net zoals de andere 'zuilen', zoals dat in ons land heette, was de protestantse zuil lang niet zo hecht als dit plaatje doet vermoeden. Er heerste een behoorlijke onderlinge verdeeldheid. Ook sloten christelijke en socialistische idealen, ofschoon in gescheiden zuilen ondergebracht, elkaar niet wederzijds uit. De vaak aangenomen oppermacht van zuilen verdient dus nuance (Van Dam, 2011). Tegelijk vormden zij een belangrijke basis onder het Nederland van de twintigste eeuw. Die basis is gedurende de afgelopen decennia aan het schuiven geraakt. Van Montfort, Michels en Van Dooren geven in de inleiding van dit themanummer¹ terecht aan dat het aftakelen van de oude en 'luide' Grote Verhalen niet inhoudt dat we in een ideologisch vacuüm zijn beland. Integendeel, de samenleving bestaat uit tal van kleine verhalen die meestal 'stil' (onuitgesproken) blijven. Zulke verhalen worden als vanzelfsprekend waar beoordeeld en krijgen bijgevolg weinig of geen tegenspraak. Denk bijvoorbeeld aan de langdurige impliciete aanname dat een multiculturele samenleving zou leiden tot onderlinge vermenigving, begrip en tolerantie. Inmiddels hebben onder meer Fortuyn, Hirsi Ali en Wilders hier op een niet misverstane manier kritiek op geleverd. Met andere woorden: het te lang stil blijven van assumpties die in stille ideologieën besloten liggen, kunnen ondermijnend werken voor de politieke en maatschappelijke orde. Van Montfort, Michels en Van Dooren maken met hun analyses een belangrijk punt. Wel leggen zij de meeste nadruk op allerlei negatieve consequenties, zoals

1 Zie ook hun in 2012 bij Boom Lemma uitgevers verschenen bundel *Stille ideologie: Onderstromen in beleid en bestuur*.

Ronald van Steden

uitholling van legitimiteit, cynisme en uitsluiting, die te lang onbesproken gebleven ‘stille’ ideologieën hebben. Niettemin kunnen er achter kleine en stille verhalen ook mensbeelden, maatschappelijke idealen en zelfs geloof schuilgaan die een positieve bijdrage leveren aan de samenleving. Zulke normatieve visies zetten sociale vraagstukken in een nieuw perspectief dat tegenwicht kan bieden aan de negatieve uitkomsten van een stille, maar ook luide, ideologie. Ik illustreer mijn argument met voorbeelden uit het lokale veiligheidsveld (Van Steden & Hoogland, 2013). Alvorens hiertoe over te gaan sta ik stil bij de rol van geloof, idealen en mensbeelden in de samenleving.

Geloof, idealen en mensbeelden

In 2006 publiceerde de beroemde filosoof Habermas een artikel waarin hij het concept ‘post-seculiere samenleving’ introduceert. Hiermee bedoelt Habermas dat, in weerwil van secularisering en (terechte) religiekritiek, geloofsovertuigingen in de samenleving serieus moeten worden genomen. Geloof, zo stelt hij, is meer dan een doctrine. Geloven is verbonden met wat mensen identiteit en levensenergie geeft. Zij handelen dagelijks op basis van hun levensovertuigingen die zij niet zomaar thuis kunnen laten. Derhalve moeten fundamentele uitgangspunten van een ‘neutraal’ publiek domein niet worden verward met het verbannen van geloof en religie achter de voordeur. Neutraal betekent juist dat er voor alle stemmen, religieuze stemmen inclusief, plek moet zijn in de samenleving. Dat brengt onvermijdelijk onenigheid met zich mee, maar dit kan geen kwaad wanneer mensen onderling blijven communiceren, zich serieus in elkaars standpunten willen verdiepen en hun persoonlijke overtuigen tussen haakjes durven zetten in het volle bewustzijn van de pluriformiteit aan stemmen die om hen heen klinken.

Geloof en religie kunnen een politiek-ideologische kant hebben die in potentie gevaarlijk is. De soms afgrijselijke daden van extremistische moslims, maar denk eveneens aan militante christenen en joden, zijn daar pijnlijke illustraties van. Tegelijk geeft geloof ook zin en betekenis aan ons leven; het beantwoordt aan de diep menselijke behoefte te zoeken naar doel en verbondenheid vanuit idealen en verbeelding die aanzetten tot maatschappelijk engagement. Veel minder dan in de verzuilde tijd kleuren puur christelijke – protestantse of katholieke – geloofsovertuiging het handelen van mensen. Derhalve spreekt Van den Brink (2012) liever over ‘het Hogere’ dat mensen niet per se op de smalle manier van kerkelijke dogma’s en/of een persoonlijke relatie met God associëren. Velen maken eerder verbinding met vrijzinniger vormen van spiritualiteit en vitalistische waarden die verwijzen naar ambigue noties zoals intuïtie, kracht, bezieling en saamhorigheid. Het zijn evenwel noties die cruciaal blijken voor een gelukkig en betekenisvol leven.

Kenmerkend voor de hang naar het hogere die meerdere onderzoekers hebben opgetekend, is dat er een sociaal mensbeeld achter schuilgaat. Zo betoogt Borgman (2009) dat mensen niet kunnen leven zonder het geloof dat anderen de moeite waard zijn. Sterker nog, voor een op de toekomst gerichte politiek is

geloof noodzakelijk, want allerlei mensen zetten zich vanuit hun idealen voor algemene belangen in. Borgman wijst in zijn boek op vrijwilligers die hun werk 'om niet' doen, maar ook op bevlogen en toegewijde professionals. Anders gezegd: ideologieën en geloofsovertuigingen, tegenwoordig vaak impliciet en stilzwijgend aanwezig, hebben de potentie een perspectief te bieden dat meer op vertrouwen en gemeenschapszin is gericht dan pessimistische beschouwingen over egoïstische en rationeel-calculerende burgers ons voorspiegelen. Mensen zien de samenleving niet slechts als een vat vol autonome individuen. Samen leven is eveneens een geschenk waaraan zij gehoor en gestalte willen geven. De kakofonie aan visies die daarbij hoort, geneert een positieve dynamiek die betekenis geeft aan het publieke domein.

Securitas en certitudo

Wat zegt het voorgaande over hoe we naar maatschappelijke vraagstukken kunnen kijken? Neem het thema veiligheid dat ons land al ruim een decennium in zijn greep houdt. Kernachtig kun je de stille, maar inmiddels almaar luider verwoorde ideologie van veiligheid als volgt samenvatten: de overheid moet haar onderdanen zoveel mogelijk onder controle houden (Garland, 2001). In concreto betekent dit het erbij betrekken van steeds meer partijen die zijn gericht op regulering en disciplineren, het invoeren van allerlei verboden en geboden, uitbreidende politiebevoegdheden, langere gevangenisstraffen, minder clementie met daders en meer met slachtoffers, een emotionele politieke toon die een mantra van 'schoon, heel en veilig' belooft, uitsluiting van 'potsenmakers' (daklozen, illegalen, hangjongeren) die overlast veroorzaken, het installeren van bewakingscamera's, hekken en sloten, en ga zo maar door.

In een essay uit 2004 interpreteert Gregersen deze beweging richting een controle-samenleving als het streven naar *securitas* – het Latijnse woord voor een type veiligheid dat mensen 'verdienen' door zich aan de regels te houden. Mensen die afwijken van de gestelde norm, worden daardoor al snel als ongewenst of zelfs gevaarlijk gezien. *Securitas* stoelt, kortom, op onderling wantrouwen. Hiertegenover plaatst Gregersen *certitudo*: Latijn voor een type veiligheid dat samenvalt met een ten diepste irrationele zekerheid die mensen voelen door de ervaring opgenomen te zijn in een groter en henzelf transcenderend geheel: het Hogere.² Opmerkelijk genoeg verwerpt Gregersen *securitas* uiteindelijk als iets illusoirs. Honderd procent veiligheid is een utopie (zie ook Boutellier, 2002). Mensen blijven kwetsbare wezens – 'een ongeluk zit in een klein hoekje' luidt het bekende spreekwoord dan ook.

Spannend genoeg betekent Gregersens aandacht voor *certitudo* dat veiligheid, naast bescherming tegen gevaar, tevens duidt op vertrouwen, durf en moed. We

2 Ik wil graag prof. dr. Jan Hoogland, bijzonder hoogleraar christelijke filosofie aan de Universiteit Twente, bedanken voor zijn bijdrage aan de gedachtevorming over *securitas* en *certitudo*. Naast zijn functie als bijzonder hoogleraar is Hoogland ook lector aan de Gereformeerde Hogeschool Zwolle en is hij als medewerker verbonden aan de afdeling Bestuurswetenschappen en Politicologie van de Vrije Universiteit Amsterdam.

Ronald van Steden

moeten accepteren dat controlemaatregelen hun grenzen kennen. Leven, je voor anderen inzetten en aan de samenleving bijdragen is nooit zonder risico's. Voor alle helderheid: *securitas* en *certitudo* staan niet diametraal tegenover elkaar. Overal maar blind op vertrouwen zou roekeloos zijn. Het zorgelijke is echter dat de hedendaagse ideologie achter veiligheid op den duur leidt tot een 'sacralisering van *securitas*' (Arends, 2008, p. 277): we kunnen niet meer anders denken en handelen dan in termen van controlemaatregelen. Een besef van *certitudo* zorgt voor een evenwichtiger kijk op veiligheid. Het maakt mensen sensitief voor een perspectief dat niet op wantrouwen, maar op vertrouwen is gericht. Dit perspectief sluit ook beter aan bij de oorspronkelijke betekenis van veiligheid. Etymologisch is veiligheid nauw verbonden met het Middelnederduitse 'velich' en het Oudfriese 'felig', woorden die allebei 'trouw', 'dierbaar' en 'vriendelijk' betekenen (Van Zuijlen, 2008, p. 12). Veiligheid heeft positievere connotaties dan politici, wetenschappers en journalisten vaak beweren.

Drie voorbeelden

Een eerste voorbeeld³ van hoe aandacht voor *certitudo* praktisch gestalte krijgt, en daarmee een tegenwicht biedt aan de dominante veiligheidsideologie van *securitas*, is het werk dat straatpastors in Nederlandse steden verrichten. Naast de politie die straatverboden oplegt en hulpverleners die overlastgevende daklozen graag in opvang- en afkickklinieken opnemen, zijn straatpastors vooral bij hen aanwezig. Present zijn en veiligheid – lees: geborgenheid – bieden, zijn zodoende doelen in zichzelf die hopelijk ook kunnen bijdragen aan het herstel van relaties tussen daklozen en hun directe omgeving. Menselijk contact staat voorop. De aanpak van straatpastors diskwalificeert hiermee geenszins de bijdragen die politiemensen en hulpverleners aan veiligheid leveren, maar geeft er een extra – op geestelijke zorg – gerichte dimensie aan.

Voorbeeld twee betreft Exodus Nederland, een stichting die (ex-)gedetineerden helpt terug te keren in de maatschappij door het vinden van werk, een woning en een wederhelft (in bredere zin: sociale netwerken). Als gemeenschappen bereid en in staat zijn gedetineerden weer in hun midden op te nemen, vermindert dat de recidivecijfers. Andersom geredeneerd: hoe meer de samenleving gedetineerden isoleert, hoe waarschijnlijker het is dat zij weer over de schreef zullen gaan. Zwaarder en langer straffen leidt dus lang niet altijd tot lagere criminaliteitscijfers. Wat, ondanks tegenslagen en teleurstellingen die mogelijk zijn, beter werkt, is gedetineerden te begeleiden in het hervinden van hun eigenwaarde, zodat zij opnieuw gemotiveerd raken een verantwoordelijk lid van de samenleving te worden.

Tot slot is de stichting Restorative Justice Nederland in ons land actief. Deze stichting zet zich in voor het bevorderen van conflictbemiddeling en herstelrecht binnen de justitiële keten. Centraal staat dat dader, slachtoffer en de gemeen-

3 Ik dank Bernadette van Dijk (straatpastor in Amersfoort), Rien Timmer (directeur van Exodus) en Gert Jan Slump (werkzaam bij Restorative Justice Nederland) voor hun openhartige gesprekken.

schap weer nader tot elkaar moeten worden gebracht. Compassie en barmhartigheid zijn sleutelwoorden, die overigens iets anders impliceren dan een softe houding jegens misdadigers. Verantwoordelijkheid nemen en (financiële) vergoedingen uitkeren als uitkomst van *mediation* kan uiterst confronterend zijn. Bovendien blijft onverminderd overeind dat de rechter additionele sancties aan een dader kan opleggen. Of abstracter uitgelegd: *certitudo* en *securitas* behoren als communicerende vaten te functioneren. Het veronachtzamen van een verlangen naar *certitudo* dat zich schuilhoudt achter ons streven naar *securitas*, werkt echter contraproductief, omdat 'te veel' (Zedner, 2003) veiligheid op termijn de vrijheid en het geluk van mensen ernstig gaat beperken.

Conclusie

Nu de Grote Verhalen dood zijn verklaard, hebben zich talloze kleine en stille verhalen in onze samenleving genesteld. Het zijn micro-ideologieën die bepalend zijn voor de richting van beleid, maar door hun onuitgesproken karakter (onbedoeld) ongewenste gevolgen hebben. Een te groot geloof in de multiculturele samenleving ondermijnde bijvoorbeeld het vertrouwen in de overheid. Hoewel stille ideologieën inderdaad tot negatieve maatschappelijke consequenties aanleiding kunnen geven, heeft deze bijdrage stilgestaan bij de positieve kracht van ideologie – en breder: geloof – van waaruit mensen een ander perspectief op sociale vraagstukken openen. Naar analogie van het thema veiligheid: naast controle (*securitas*) zijn zekerheid en vertrouwen (*certitudo*) die mensen ontlenen aan een inbedding in Het Hogere – God, het Al, de Samenleving – minstens zo relevant, omdat zij zo tot andere oplossingsrichtingen voor problemen komen. Juist de stille ideologie van *certitudo*, dat de nadruk legt op geborgenheid en vertrouwen, is een welkome tegenstem op het moment dat politici de repressieve ideologie van *securitas* luid laten klinken.

Literatuur

- Arends, J. F. M. (2008). From Homer to Hobbes and beyond – aspects of 'security' in the European tradition. In H.G. Brauch et al. (Eds.), *Globalization and environmental challenges: Reconceptualizing security in the 21st century* (pp. 263-277). Berlijn/Heidelberg: Springer.
- Borgman, E. (2009). *Overlopen naar de barbaren: Het publieke belang van religie en christendom*. Kampen: Klement.
- Boutellier, H. (2002). *De veiligheidsutopie: Hedendaags onbehagen en verlangen rondom misdaad en straf*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Brink, G. van den (Red.) (2012). *De lage landen en het hogere: De betekenis van geestelijke beginselen in het moderne bestaan*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Dam, P. van (2011). *Staat van verzuiling: Over een Nederlandse mythe*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Garland, D. (2001). *The culture of control: Crime and social order in contemporary society*. Oxford: Oxford University Press.

Ronald van Steden

- Gregersen, N. (2004). Risk and religious certainty: conflict or coalition? *Tidskriftet Politik*, 8(1), 22-32.
- Habermas, J. (2006). Religion in the public sphere. *European Journal of Philosophy*, 14(1), 1-25.
- Steden, R. van, & Hoogland, J. (Red.) (2013). *In vertrouwen leven: Tegendraadse beschouwingen over veiligheid*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.
- Zedner, L. (2003). Too much security? *Journal of the Sociology of Law*, 31(3), 155-184.
- Zuijlen, R. W. van (2008). *Veiligheid als opdracht: Een onderzoek naar veiligheid als fundamenteel recht en als positieve verplichting van de staat in het licht van de politietak tot strafrechtelijke rechtshandhaving*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers (proefschrift Erasmus Universiteit).